

**COĞRAFIYANIN TƏDRİSİ METODİKASI
МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ГЕОГРАФИИ
METHODS OF TEACHING GEOGRAPHY**

UOT 372.891

Təranə Mehman qızı İsmayılova
*Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun
Təlimin nəzəriyyəsi və metodikası şöbəsinin böyük elmi işçisi
<https://orcid.org/0000-0003-1122-9006>*

**ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏBLƏRİNDƏ COĞRAFIYA TƏLİMİNİN
MÖVCUD PROBLEMLƏRİ VƏ ONLARIN HƏLLİ YOLLARI**

Təranə Мехман гызы Исмаилова
*старший научный сотрудник отдела теории и методики обучения
Института образования азербайджанской республики*

**СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ГЕОГРАФИИ
В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ И СПОСОБЫ ИХ РЕШЕНИЯ**

Tarana Mehman Ismayilova
*Institute of Education of the Republic of Azerbaijan
senior researcher of the department of Theory and methodology of training*

**CURRENT PROBLEMS OF GEOGRAPHY TEACHING
IN GENERAL EDUCATION SCHOOLS AND THEIR SOLUTIONS**

Xülasə. Alimlər – coğrafiyaçıları, müəllimlər və metodistlər vurğulayırlar ki, coğrafi təhsilin əsas məqsədi coğrafi savadlılıq və əhalinin arasında coğrafi mədəniyyətin formalaşmasının artırılmasıdır. Məktəbdə coğrafiya fənni təbiət və ictimai elmlər sahəsində təhsilin məzmununun inteqrasiyası vəzifəsini uğurla yerinə yetirə bilən azsaylı akademik fənlərdən biridir. Tarix, Azərbaycan dili və ədəbiyyatı, coğrafiya fənləri şagirdlərin ənənəviliyini formalaşdıran əsas akademik fənlərdir. Bunlar, ilk növbədə, vətənpərvərliyin üzərində qurulduğu dövlət və siyasi dəyərlərdir. Bu baxımdan orta məktəbdə coğrafiya əsas və qabaqcıl fənn kimi öyrənilməlidir.

Açar sözlər: *coğrafi təhsilin problemləri, tədrisin çatışmazlıqları, məktəbdə coğrafiya, coğrafi mədəniyyət*

Резюме. Ученые – географы, учителя и методисты подчеркивают, что основная цель географического образования – повышение географической грамотности и формирование географической культуры среди населения. Предмет география в школе – один из немногих учебных предметов, способных успешно выполнить задачу интеграции содержания образования в области естественных и социальных наук. История, азербайджанский язык и литература, география являются основными учебными предметами, формирующими традиционализм учащихся. Это, прежде всего, государственные и политические ценности, на которых строится патриотизм. В связи с этим географию следует изучать как основной и углубленный предмет в средней школе.

Ключевые слова: *проблемы географического образования, недостатки преподавания, география в школе, географическая культура*

Summary. Scientists – geographers, teachers and methodologists emphasize that the main goal of geographic education is to increase geographic literacy and the formation of geographic culture among the population. The subject of geography at school is one of the few academic subjects that can successfully fulfill the task of integrating the content of education in the field of natural and social sciences. History,

Azerbaijani language and literature, and geography are the main academic subjects that shape students' traditionalism. These are, first of all, state and political values on which patriotism is built. In this regard, geography should be studied as a basic and advanced subject in high school.

Key words: *problems of geographical education, shortcomings of teaching, geography at school, geographical culture*

Hazırda müasir məktəb şəraitində tədris metodları təhsilin məqsədlərindəki dəyişikliklər, sistem-fəaliyyət yanaşmasına əsaslanan yeni nəsil Təhsil Standartlarının tətbiqi ilə əlaqəli bir dövrdən keçir. Bütün bu hallar tədris metodları sahəsində yeni pedaqoji tədqiqatların aparılmasını, müasir tədris və informasiya texnologiyalarının işlənilməsi və tədris prosesində tətbiqi ilə bağlı təlim və tərbiyənin innovativ vasitələri, forma və metodlarının axtarışını tələb edir. Müasir təhsil bu gün orta məktəb məzunlarının informasiya axınında naviqasiya qabiliyyəti ilə bağlı yeni tələblərlə üzləşir; yaranan problemləri yaradıcı şəkildə həll etmək; əldə edilmiş bilik, bacarıq və bacarıqları praktikada tətbiq etmək kimi bacarıqların şagirdlərdə formalaşdırılması əsas vəzifələrdəndir.

Tədris fənlərinin geniş aspektində coğrafiyanın təhsil sistemində özünəməxsus yeri var. Müasir coğrafi problemlər məktəb coğrafiyasında çox zəif işıqlandırılır, ona görə də coğrafiyanın məzmununu ciddi və əsaslı şəkildə yeniləmək lazımdır.

Əsas problemlərdən biri də tədris-metodik kompleksdə vahid standartın olmamasıdır. Müasir bazar şəraitində dərslərə keçid müəllim və şagirdlərin oriyentasiyasının pozulmasına, bir təhsil pilləsindən digərinə keçid zamanı fasiləsizliyin olmamasına, tədris materialının əhəmiyyətli bir hissəsində təqdim olunan tədris materialının keyfiyyətinin aşağı düşməsinə səbəb olmuşdur.

Başqa bir problem, müasir şagirdlərin daha rəşional olması və buna görə də həyatda deyil, universitetlərə daxil olarkən faydalı olacaq fənləri intensiv şəkildə öyrənməsidir. Lakin coğrafiya o fənlərdən biri deyil. Universitetlərdə iqtisadi-coğrafi ixtisasların əsasını təşkil etməli olan elm nədənsə onlar tərəfindən tamamilə diqqətdən kənar qalır. Baxmayaraq ki, mənəcə, menecerə sosial elmlərdən daha çox coğrafiya lazımdır. Pedaqoji universitetə xüsusi ixtisas üzrə daxil olanda da biz coğrafiya yox, eyni sosial elmlər görürük.

Elmi-texniki tərəqqi, rəqəmsal inqilab elektron yaddaş daşıyıcılarının yaranmasına və

istənilən məlumatı, o cümlədən coğrafi məlumatı dərhal əldə etmək imkanına gətirib çıxardı. İnternet, elektron xəritələr, GPS naviqasiyası və s. İnternetə daxil olaraq Yer in müxtəlif əraziləri haqqında məlumat axtara bildiyiniz halda, nə üçün quru yazılmış coğrafiya dərslərini öyrənmək və kağız atlaslara baxmaq lazımdır.

Təhsilin müasirləşməsi şəraitində müəllimlərin peşəkar bacarıqlarına tələblər artır. Tələblərdən biri də tədrisin təşkili formalarının müxtəlifliyinə baxmayaraq, tədris prosesinin əsasını təşkil edən dərslərin təkmilləşdirilməsidir. Ənənəvi dərslər yeni nəslin təhsil standartları ilə bağlı əsaslı dəyişikliklər tələb edir. Dərslərin səmərəli olmasının əsas şərtlərindən biri sinifdə bütün şagirdlərin məhsuldar tərbiyəvi fəaliyyətlə məşğul olması, onlara müstəqil biliklərə yiyələnməyə öyrədilməsi və müstəqil iş vərdislərinin aşılmasıdır. Müasir coğrafiya dərslərinin əsasını sistemli-fəal yanaşma təşkil edir. Müəllimin vəzifəsi təkcə tədris materialını təqdim etmək və öyrənilən məzmunu yoxlamaq deyil, həm də müxtəlif coğrafi məlumat mənbələri ilə şagirdlərin fəaliyyətini təşkil etmək, idrak tapşırıqlarını formalaşdırmaq və təhsil problemlərinin həllinə kömək etmək, qarşılıqlı əlaqə vəziyyətləri yaratmaqdır.

Məktəb coğrafiyasının problemləli vəziyyəti müasir təhsildə boşluqlar görünən müəllimləri və ictimaiyyəti birləşməyə vadar edir. Coğrafiyanın təhsildə öz layiqli yerini tutması üçün fənnin gənc nəsil, o cümlədən böyüklər üçün əhəmiyyəti məsələlərini tənzimləmək lazımdır; coğrafiya ibtidai, ümumi təhsil və orta ixtisas təhsili müəssisələrində məcburi fənn olmalıdır; coğrafiya ali məktəblərdə icbari imtahanların siyahısına daxil edilməlidir (xüsusən də ona birbaşa aidiyyəti olan ixtisaslar üzrə); Coğrafiya müstəqil fənn olmalıdır.

Məktəb coğrafiyasının dəyəri ondadır ki, şagirdlərdə Yer kürəsinin canlılar planeti kimi hərtərəfli, sistemli və sosialyönlü ideyasını formalaşdırmaq ideoloji xarakterli yeganə məktəb fənnidir. Bu həm də onları elmi biliyin xüsusi metodu kimi ərazi yanaşmasına təqdim edən yeganə fəndir. Şəxsiyyətin formalaşmasında coğ-

rafi biliklərin dəyəri coğrafi təhsilin ümumi məqsədini formalaşdırmağa imkan verir.

Coğrafiya dərslərində hansı kompetensiyaları inkişaf etdirmək olar:

- Dəyər-semantik səriştələr həyata münasibət formalaşdırır, dəyər prinsiplərini düzgün təyin edir;
- Ümumi mədəni kompetensiyalar etnik qrupların, ailə və sosial dəyərlərin, müxtəlif xalqların adət-ənənələrinin və həyat tərzinin öyrənilməsi ilə formalaşır;
- Tədris və idrak kompetensiyaları şagirdin sinifdə və dərstdənkənar fəaliyyətində, ekskursiyalar zamanı xarici aləmdən biliklər əldə etdikdə, faktları spekuliyasiyadan ayırmağı öyrəndikdə, statistik məlumatlardan istifadə etdikdə formalaşır;
- İnformasiya səriştələri müasir media və informasiya texnologiyalarına yiyələnməyi nəzərdə tutur. Məsələn, dərslər və ya dərstdənkənar tədbir üçün təqdimat yaradır, kosmosdan öyrənilən ərazilərin şəkillərini göstərmək və təhlil etmək;
- Kommunikativ səriştələr ünsiyyət prosesində formalaşır, o cümlədən başqaları ilə qarşılıqlı əlaqə üsulları haqqında biliklər, komandada işləmək bacarıqları, müxtəlif sosial rolların mənimsənilməsi və s.

Coğrafiya müəllimləri yeni tədris metodları və formaları axtarmalı olurlar. Tədris prosesi müəllimlər üçün heç də az əhəmiyyət kəsb etmir. Hal-hazırda müəllimlər müasir texnologiyaları inkişaf etdirir və sonradan təhsil prosesinə tətbiq edirlər. İstənilən nəticəni əldə etmək və ya ona yaxınlaşmaq üçün çox vaxt informasiya innovasiyalarından istifadə etmək zəruri olur.

Coğrafi biliklər tətbiqi xarakter daşıyır. Nəticə etibarlı ilə onlardan vətəndaş fəaliyyətinin müxtəlif sahələrində istifadə oluna bilər.

Məktəb coğrafiyası şagirdlərdə Yer kürəsinin canlılar planeti kimi bütöv, hərtərəfli, sistemli qavrayışını formalaşdırır. İdeoloji xarakterli bir fəndir. Bu fənnin əhatə dairəsi təbii və sosial obyekt və hadisələri əhatə edir, ona görə də coğrafiyanın tədrisinin məqsədləri xüsusilə genişdir. Ümumiyyətlə, coğrafi təhsilin məqsədi şagirdlərin coğrafi bilik və bacarıqlarının tam sistemini, habelə onların müxtəlif həyat vəziyyətlərində tətbiqi imkanlarını mənimsəməkdən ibarətdir. Məktəb coğrafiyasının şagird şəxsiyyəti-

nin formalaşmasına verdiyi töhfə, şəxsiyyətin fəaliyyətinin insan və təbiət arasındakı münasibətlər sistemində ən vacib amil olduğu zaman təbiət və cəmiyyət arasında qarşılıqlı əlaqənin hazırkı mərhələsi ilə müəyyən edilir. Onu dövrün tələblərinə və ölkənin inkişafının çağırışlarına uyğunlaşdırmaq üçün təhsilin məzmununun əhəmiyyətli dərəcədə yenilənməsi zəruridir. Bu problemin həllinin əsas şərti ümumi təhsilin dövlət standartının tətbiqidir.

Hazırda coğrafiya 2004-cü il dövlət standartının federal komponentində ibtidai məktəbdə təhsil üçün məcburi olaraq müəyyən edilmiş bir sıra akademik fənlərdən biridir. Təhsilin əsas məzmunu, fənn üzrə tələblərin hazırlanmasına dair tələblər və bu tələblərin yerinə yetirilməsinə nəzarət təlimin aparıldığı təhsil müəssisəsinin və ya ərazidən, onun profilindən asılı deyildir. Coğrafiya dərsləri zamanı məqsəd qoyma, planlaşdırma, düşünmə və özünə hörməti inkişaf etdirmək imkanını verən akademik fəndir.

Praktik iş coğrafiyanın öyrənilməsi prosesinin tərkib hissəsidir. Praktiki işlərin yerinə yetirilməsi nəzəri bilikləri praktikada tətbiq etmək bacarığının formalaşmasını təmin edir, fiziki xəritələrin, statistik materialların oxunması, təhlili və müqayisəsi kimi həyatı bacarıqlarla təchiz olunur. Praktiki iş məktəblilərə zəhmətkeşliyi aşılamağa, müstəqilliyi inkişaf etdirməyə kömək edir. Proqramda nəzərdə tutulmuş praktiki işlər sisteminin tamamlanması məktəblilərə kartoqrafik, müqayisəli tarixi, geokoloji, geosistemik yanaşma və metodları mənimsəməyə kömək edir. Didaktik məqsəddə görə bütün praktiki işlər tədris (təlim), müstəqil (yaradıcı) və yekun (qiymətləndirici) bölünür. Müvafiq proqram üzrə tədris vaxtının 20%-dən çoxu praktiki işlərə ayrılır. Müəllim tərəfindən təlim və yaradıcılıq işinin yerinə yetirilməsi seçmə qaydada qiymətləndirilir.

Coğrafiya fənninin tədrisində müvəffəqiyyət hər şeydən əvvəl müəllimin elmi hazırlığından asılıdır. Təcrübə göstərir ki, coğrafiya müəlliminin ali təhsil müddətində yiyələndiyi biliklər hər gün artan tələblərini ödəyə bilməz. Digər tərəfdən coğrafiya elminin təbiətindən irəli gələn bir cəhət dəyişkənlik müəllimdən muntəzəm olaraq öz məlumatını artırmağı, təbiətdə və cəmiyyətdə baş verən yenilikləri təlim materialı ilə əlaqələndirməyi tələb edir. Bu vəzifə peşəkar iş stajından asılı olmayaraq bütün coğra-

fiya müəllimlərin qarşısında durur. Hələ dərs ili başlamazdan əvvəl müəllim məktəbdə coğrafiya proqramının ümumi istiqamətdə yeniliklərlə tanış olmalı və kursun sinif üzrə ayrı-ayrı bölmələri üzərində dərinlən işləyib kursun mövzularını planlaşdırmalıdır. Müəllim kursun planını tutmazdan əvvəl ədəbiyyat əldə etməli, istifadəsi zəruri olan əyani vəsait növlərini nəzərdən keçirməli, çatışmayan vəsait haqqında fikirləri məktəbin rəhbərliyi ilə həll etməlidir. Müəllim coğrafiya kursu üzərində plan işləyib hazırlayarkən proqramda, dərslikdə digər materiallarla birlikdə müşavirə materialları da əldə rəhbər tutulmalıdır. Sinif üzrə coğrafiya kursu iki müddətə: ya yarımillər üzrə, ya da illik planlaşdırmaq olar. Müəllim bu planı təqvim planı adlandırır. Təqvim planında proqram bölmələrinə, mövzulara, dərslərə (saatlara) ayrılmaqla təqvimləşdirilir. Planda həm də müvafiq mövzuların tədrisində formalaşması, yaradılması nəzərdə tutulan ümumi və fərdi coğrafiya məvhumları qeyd edilməlidir. Planda həm də ayrı-ayrı mövzunun keçirilməsi ilə əlaqədar olaraq praktik iş, müşahidə, təcrübə və ekskursiyalar göstərilməlidir. Bütün sinif üçün iş şəraitindən asılı olaraq müəyyən dəyişikliklərin aparılması mümkündür. Hər bir müəllim gələcək dərsə hazırlaşarkən proqram, dərslik, əlavə ədəbiyyat, müxtəlif məcmuələr, elmi kütləvi kitabçalar və məqalələr, bədii əsərlərdən istifadə edərək dərs planı tərtib edilir. Bu həm də gündəlik adlanır. Dərs planında sinifdə coğrafiya dərslərinin mövzusu, dərslin məqsədi, dərslin təchizi, dərslə istifadə ediləcək metod və üsullar göstərilir. Planın əsas hissəsində keçilən dərs materiallarının təkrarı və

yeni dərslin izahına həsr edilir. Müəllim mövzunun xüsusiyyətini və əyani vəsaitlərinin növünü nəzərə alaraq dərslə necə təşkil edəcəyi, hansı üsul və metoddan istifadə edəcəyi aydın nəzərə çarpmalıdır. Planda mövzunun başlıca vəzifələri və onları şagirdlərə mənimsətməyin əsas yolları öz əksini tapmalıdır. Proqram bölmələrinə uyğun olaraq bəzən bir mövzuda bir neçə dərs seçmək olar. Belə ki, müəllim belə bir mövzu üzrə dərsə hazırlaşarkən, dərs sistemini müəyyən etməli və dərslə əlaqəli sürətdə metodik cəhətlərini işləməlidir.

Problemin aktuallığı. Coğrafiyanın əhatə dairəsi təbii və sosial obyekt və hadisələri əhatə edir, ona görə də coğrafiyanın tədrisinin məqsədləri xüsusilə genişdir. Ümumiyyətlə, coğrafi təhsilin məqsədi şagirdlərin coğrafi bilik və bacarıqların tam sistemini, habelə onların müxtəlif həyat vəziyyətlərində tətbiqi imkanlarını mənimsəməkdən ibarətdir.

Problemin elmi yeniliyi. Coğrafiyanın xüsusi vəzifəsi yaşadığımız ölkə haqqında hərtərəfli məlumat əldə etmək və eyni zamanda Yer kürəsinin digər bölgələrinin təbiətindəki oxşar və fərqli cəhətləri göstərməkdir. Coğrafiyanın şüurlu mənimsənilməsi üçün yeganə məqsədəuyğun vasitə şagirdlər tərəfindən əzbərləmə deyil, uşaqlarda tədqiqat qabiliyyətini inkişaf etdirən birbaşa müşahidə və müstəqil zehni işidir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məktəb coğrafiyasının şagird şəxsiyyətinin formalaşmasına verdiyi töhfə, şəxsiyyətin fəaliyyətinin insan və təbiət arasındakı münasibətlər sistemində ən vacib amil olduğu zaman təbiət və cəmiyyət arasında qarşılıqlı əlaqənin hazırkı mərhələsi ilə müəyyən edilir. Onu dövrün tələblərinə və ölkənin inkişafının çağırışlarına uyğunlaşdırmaq üçün təhsilin məzmununun əhəmiyyətli dərəcədə yenilənməsi zəruridir. Bu problemin həllinin əsas şərti ümumi təhsilin dövlət standartının tətbiqidir.

Ədəbiyyat:

1. “Təhsil Haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. – Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, – 2009.
2. Ümumtəhsil səviyyəsində yeni dövlət proqramları (kurikulumları). – Bakı, 2013
3. Orta məktəbdə coğrafiya təliminin metodikası. – Bakı: Maarif, – 1978.
4. Seyfullayeva, N. və Əliyeva. E. Coğrafiya fənni üzrə təlimin təşkili formaları və üsulları. – Bakı, 2009.
5. Бардин, К.В. Как научить детей учиться. / К.В. Бардин. – Москва: Просвещение, – 1987. – 112 с.
6. Загвязинский В.И., Гильманов А. Управление качеством образования: Методич. рекоменд. – Тюмень, 2009. – 16 с.
7. Барсов, Н.П. Очерки русской исторической географии. География начальной летописи / Н.П. Барсов. – М.: Издательство Юрайт, 2019. – 218 с.

E-mail: teraneler@mail.ru

Rəyçilər: ped.ü.fəls.dok. A.X. Hacıyev,
ped.ü.fəls.dok. Ə.Ə. Gərayev

Redaksiyaya daxil olub: 18.10.2023